

Πολυτραγουδισμένο το Σατζάκι. Πολυτραγουδισμένα τα νερά του.

*Σταφύλι από τα Λύραντα
νερό απ' το Σατζάκι*

τραγουδούσανε οι Κάτω-Παναγιούσενες κοπέλες.

Όσοι είχανε κτήματα εκεί, είχανε κι από 'να ντάμι, που μένανε το μισό σχεδόν χρόνο. Απ' το Μάη ως τον Οκτώβρη. Εκεί είχαμε και μεις χτήματα κι ένα ντάμι.

Θυμάμαι, παιδί σχεδόν τότε, λαχανιασμένο απ' το κυνήγημα του σκατζόχερα μέσα στην άμμο, από το στήσιμο της άρας, απ' το σκαρφάλωμα στις συκαμιές για ξόβεργες, έτρεχα στο ντάμι μας, άρπαζα τον κουβά μ' ένα μέτρο σκοινί, τον έριχνα ανάποδα μες στο πηγάδι και τον τραβούσα γεμάτο νερό κρούσταλλο. Τον άφηνα στα χείλια του πηγαδιού μες στις λεβάντες, βούταγα τα μούτρα μου μέσα ως τ' αυτιά και ρουφούσα. Ο πατέρας μου –Θεός χωρέσ' τονε– γελούσε σα μ' έβλεπε και μου σφύριζε όπως κάναμε στα ζα.

Άντε κείνη τη στιγμή να μου 'λεγε κανείς πως υπάρχουνε καταστάσεις που μπορεί να βρεθεί ο άνθρωπος ν' αλλάξει το νερό με τη ζωή του. Θα το πίστευα; Πώς να το πιστέψω; Κι όμως έζησα και τέτοιες ώρες. Κι αν δεν την άλλαξα εγώ, μου 'λειψε το θάρρος, άλλοι όμως την αλλάξανε.

Τα μαρτύρια που τραβήξαμε σαν όμηροι το '22 ήτανε πολλά. Πρώτα πρώτα ο φόβος μάς παραλούσε. Ύστερα η πείνα που μας έκανε ν' αρπάζομε στο δρόμο και να τρώμε μισόξερές κληματόβεργες. Το ξύλο που μας πλήγωνε το κορμί κι η κούραση. Τρυπημένα, πρησμένα τα ποδάρια μας απ' τ' αγκύλια και τις πέτρες, τυλιγμένα με παλιοτσούβαλα, λιγούσανε σε κάθε μας βήμα. Κι όμως έπρεπε να τρέχουμε. Αλλιώς, οι ξιφολόγχες, οι μαγκούρες, οι πέτρες γεμίζανε το δρόμο πτώματα!

Το μαρτύριο όμως της δίψας ήτανε το μεγαλύτερο. Στεγνό όλο μας το σώμα. Ζαρωμένο. Απ' το λαρύγγι μας δεν έβγαινε φωνή. Η γλώσσα μας ξερή ως τη ρίζα, έπιανε μια πέτσα που την ξεφλούδούσαμε κάθε τόσο.

Με τη σκόνη που σήκωνε το ποδοβολητό μάς γέμιζε η μύτη, το στόμα, τα μάτια, το λαρύγγι μας και στέγνωνε κάθε υγράδα που 'χε το σώμα μας... Εγώ δεν πιστεύω να υπάρχει άλλο μαρτύριο που να μπορεί να παραβληθεί με τη δίψα.

Βγαίνοντας από τη χαράδρα του Μπογιούκ-Ντερέ στρίψαμε το δρόμο για τη Μαγνησιά. Επικεφαλής στη φάλαγγα ένα χτήνος, καβάλα στ' άλογό του έτρεχε απ' τη μια άκρια στην άλλη. Ποδοπατούσε και χτυπούσε αδιάκριτα. Το μούτρο του μαυροπράσινο, τα μάτια του –ή μάλλον το μάτι του– έσταζε αίμα.

Λίγα χιλιόμετρα πριν απ' τη Μαγνησιά, στ' αριστερά του δρόμου, ήταν ένα «γκιόλι». Λιμνασμένα νερά σε μάκρος χίλια και πάνω μέτρα κατά μήκος του δρόμου. Γύρω γύρω σάζι και καλαμάκια και μέσα τούφες τούφες πάπυροι. Την επιφάνειά του τη σκεπάζανε γράμπανα και πνιγμένα πεταλουδάκια.

Σαν πλησιάσαμε έδωσε διαταγή το χτήνος ν' αφήσομε το δρόμο και να μπούμε στα χωράφια προς τα δεξιά. Αγκύλια κι αραπιές μάς σκίζανε τα ποδάρια. Σα φτάσαμε στο ύψος του γκιολιού είπε να σταθούμε και να κάτσομε. Θα μας άφηνε να πιούμε νερό; Αμέσως όμως ο μονόφθαλμος –το ένα του μάτι ήτανε βγαλμένο– ακούστηκε να ουρλιάζει στους στρατιώτες του: «Οποιος κιαφίρη σηκωθεί για νερό, να τότε σκοτώνετε επιτόπου». Λίγα λεπτά λουφάξαμε. Μα σε λίγο ένας νέος πετάχτηκε απ' τη γραμμή και χύθηκε στο γκιόλι μ' όση δύναμη του απόμεινε στα πληγωμένα ποδάρια του. Δυο τουφεκιές μαζί τότε ξαπλώσανε μισό μέτρο απ' το γκιόλι. Τα μούτρα του χωμένα στο χώμα, τα χέρια του απλωμένα προς το νερό, σα να καλούσε να πάει κοντά του. Κι ύστερα κι άλλος. Κι άλλοι. Και το τουφεκίδι δυνάμωνε και τα ξαπλωμένα κορμιά πολλαίνανε...

Σκύλιασε ο διοικητής. Πήδησε με τ' άλογό του το χαντάκι που μας χώριζε κι ήρθε κοντά μας. «Ουλέν γκιαούρηδες βλέπετε πως σκοτωνόσαστε γιαμπανά; Να το ξέρετε. Κανείς δε θα προφτάσει να πάει ως το γκιόλι! Αν είναι κανένας που θέλει να πεθάνει ας έρθει εδώ. Θα τον αφήσω να πιει νερό κι απέ θα τον σκοτώσω με το χέρι μου». Γέλασε ο σατανάς. Ήτανε βέβαιος πως κανείς δεν

θα τ' αποφάσιζε. Σκύλιασε σαν είδε τον πρώτο, ένας μεσόκοπος, με κρεμασμένα τα χέρια πήγε κοντά του.

«Βαλλάα;» ρώτησε.

«Μπιλλαά», του 'πε και του 'δειξε το νερό.

Κίνησε αποφασιστικά. Πέρασε το χαντάκι, το δρόμο κι έφτασε στο γκιόλι. Μπήκε ως τα γόνατα μες στο νερό, παραμέρισε με τα χέρια του τα γράμπανα κι άρχισε να πίνει.

Τρεις φορές πήρε ανάσα. Και κείνος τον περίμενε. Και σαν τον είδε πως ετοιμάστηκε να βγει, πήρε το τουφέκι από το διπλανό του στρατιώτη, σκόπευσε και μόλις πάτησε όξω, πυροβόλησε. Έπιασε ο όμηρος με τα δυο χέρια του το στήθος του και ξαπλώθηκε μισός μες στο νερό και μισός έξω.

Δεν το περιμέναμε. Το μίσος του όμως για τους «γκιαούρηδες» του 'σβηνε κάθε ανθρωπιά. Γέλασε πάλι. Νόμισε πως αυτή τη φορά είχε τσακίσει το ηθικό του κοπαδιού. Κρατούσε το τουφέκι που κάπνιζε ακόμα και ξαναφώναξε: «Ποιος άλλος θέλει να πει νερό; Άντε ουλέν». Ήτανε βέβαιος πια πως κανείς δε θα τολμήσει.

Ένας άλλος νέος βγήκε στο δρόμο. Δεν πήγε κοντά του. Του 'κανε νόημα πως συμφωνεί με τον όρο και τράβηξε για το νερό. Ήπιε κι αυτός και με τον ίδιο τρόπο ξαπλώθηκε μες στα καλάμια.

Γύρισε να μας πει: Μπασκά; (άλλος;) μα είδε πως τον περιμένανε τρεις! Άφρισε. «Μπιρέ μπιρέ» (ένας ένας), φώναξε. Κι αυτούς το μάουζερ τους ξάπλωσε στα καλάμια. Και σαν είδε πως η σειρά μεγάλωνε έγινε άσπρος. «Γιετέρ γκαρί», φώναξε (φτάνει πια). «Κάλι, γιουρού», κι η φάλαγα κίνησε για την Μαγνησιά.

Στο δρόμο μακαρίζαμε αυτούς που 'χανε μείνει ξαπλωμένοι ξεδιψασμένοι μες στα καλάμια. Είχανε πει νερό... Εμάς το μαρτύριό μας πότε θα τέλειωνε;

Ένας φόβος μάς βασάνιζε πως αν πεθάνουμε διψασμένοι το μαρτύριο της δίψας θα συνεχιστεί και μετά το θάνατο.

Κατά το διάστημα της πορείας απ' το χωριό ως τη Μαγνησία, πόσες φορές δεν πέρασε μπρος απ' τα μάτια μου το Σατζάκι, δεν πέρασε μπρος απ' τα μάτια μου σαν τρέχαμε μέσα στη σκόνη, διψασμένοι, στεγνοί ως την ψυχή. Μα εγώ έβλεπα μπροστά μου

έναν κουβά κρουσταλένιο Σατζανιώτικο νερό, ακουμπισμένον
στα χείλια του πηγαδιού, μεσ' τις λεβάντες και τους δυόσμους και
να 'χω μέσα το κεφάλι μου ως τ' αφτιά να ρουφώ... να ρουφώ...

Δεύτερος πόλεμος

1940-1941

11. Ούτε κοκόρι δε λαλούσε σ' όλο το χωριό

ΕΞΙΣΤΟΡΕΙ ΜΙΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΣΣΑ ΝΟΙΚΟΚΥΡΑ

ΤΑ ΘΥΜΟΥΜΑΙ ΟΛΑ, θα σας τα πω. Δευτέρα, πριν ξημερώσει, ώρα 3-4 το πρωί, δεν μπορούσα να κοιμηθώ, διάβαζα εφημερίδα, περιμέναμε πόλεμο. «Δε μας αφήνεις και μας να κοιμηθούμε», λέει ο άντρας μου. Καλά καλά δεν το 'πε, ακούμε μπουμπουνητό, βροντές, «αχ τα σκυλιά μάς χτύπησαν, σηκωθείτε» φώναξε κείνος. Σηκωθήκαμε. Βγαίνομε στο παράθυρο κι οι τρεις, ο άντρας μου εγώ κι η κόρη μας, η πολιτεία είχε φωτίσει, όλος ο κόσμος στο ποδάρι άναψε λάμπες και βλέπαμε κάτω στον κάμπο τις φωτιές και τις αναλαμπές που ρίχναν περ' απ' τη Γέφυρα τα κανόνια. Η Γέφυρα ήταν σύνορο, εμείς πάνω στα σύνορα.

Ήρθε ο παραγιός μας: «Πόλεμος», λέει, «μαζευτήκανε οι άντρες στην πλατειούλα κι είπαν να πάρουμε ό,τι πολύτιμο έχομε να φύγομε». Μα πάλι την πρώτη μέρα εκείνη δεν έγινε τίποτα, δε φύγαμε. Είχα κατέβει μάλιστα στον κήπο μας, μάζευα φασόλια: ήρθε ο άντρας μου: «Τι μαζεύεις; Πόλεμος είναι, δε θα μείνει τίποτα». «Ούτε φασόλια;» ρώτησα εγώ. Πήγε ύστερα, σήκωσε λεπτά, ράψαμε και σακουλάκια, τα δέσαμε πάνω μας. «Γιατί δεν τα βαστάς όλα πάνω σου;» ρωτώ εγώ τον άντρα μου. «Ου κασογυναίκα, ξέρεις κι αν θα βρεθούμε μαζί, αν μας χωρίσουν;»

Το βράδυ μαζευτήκαν ως 30 συγγενείς και γειτόνοι, μεγάλοι και παιδιά, να μείνουνε μαζί στο σπίτι μας. Ήρθαν χτυπήσαν την πόρτα μας να πάρουν τα ζώα, είχαμε 8 άλογα και φοράδες, τα θέλαν για να φύγουν οι δημόσιοι υπάλληλοι, δεν τα δώσαμε. Όλη νύχτα ορθοί, ακούγαμε τα κανόνια.

Πέρασε κι η Τρίτη έτσι. Τετάρτη μεσημέρι κάψαν τη στρατώνα, φωνάξαν τον κόσμο πήρε τρόφιμα, κονσέρβες, ύστερα βάλαν φωτιά ο Στρατός και φύγαν. Το ίδιο μεσημέρι φάνηκαν στον κάμπο οι Αλβανοί με τ' άσπρα φέσια μπρος κι Ιταλοί με σημαίες.

Στην πολιτεία μας που είναι στο ψήλωμα ήρθαν απόγευμα. Μαζευτήκαμε όλοι στα σπίτια, ο άντρας μου καθώς μπήκε στην πόρτα μέσα λιγοθύμησε, «αχ θα μας φαν» είπε κι απ' το κακό του έπεσε, πού να τον σηκώσομε· η κόρη μας έτρεξε κι έκαψε πανί, το 'βαλε στη μύτη του να τον τσικνίσει, συνέφερε. Ύστερα ήρθε κάποιος ειδοποίησε να κατεβεί ο άντρας μου στην αγορά. Εκεί ένας ρουμανόβλαχος περιβόητος ζήτησε οδηγούς να οδηγήσουν τους Ιταλούς στα βουνά, καλοπιάνανε τον κόσμο. Τον αφήσαν να λέει.

Στο μεταξύ ο στρατός μας είχε λάβει διαταγή και βγήκε τα ψηλώματα, σε μέρος στενό προς το ποτάμι, εκεί που περνά κατάμεσα στην κλεισούρα. Εκεί χτυπήθηκαν πρώτη μάχη σκληρή, κατεβάζαν πληγωμένους Ιταλούς με ζώα, κατεβάζαν πολλούς απ' τη δημοσιά κι από κει με αυτοκίνητα. Και τ' αεροπλάνα τους χαμηλά, βλέπαμε τους πιλότους. Δικό μας κανένα. Κι ολοένα περνούσαν κι άλλοι, όλοι απ' την πόρτα μας περνούσανε, πολύ νέα παιδιά κι οι αλпинιστές που τους είπαν ύστερα κοκορόφτερους. Μάθαμε πως τους χτύπησαν από δυο πλευρές, κλεισμένοι αυτοί, τους τσάκισαν. Νομίζαμε μάλιστα τότες πως φεύγουν, ο κάμπος μαύρος από στρατό κι αυτοκίνητα, κάπως πήραμε χαρά μα την ίδια μέρα ήρθε άλλη μεραρχία, οι μάχες συνεχίζανε, οι Αλβανοί αρχίζουνε κλεψιές. Στο σπίτι μας δεν ήρθαν, είχαμε και τρώγαμε, όσα έχουμε όλα τα κάνομε χαλάλι, να κοιτάξομε πώς θα ζήσομε.

Στις 10 Νοεμβρίου ήτανε, είχε πεθάνει ένας ανιψιός μας στρατιώτης. Τον είχαν επιστρατέψει, αυτός άρρωστος δεν πρόλαβε να πολεμήσει, αρρώστησε τον φέραν και πέθανε. Ο άντρας μου ετοιμάστηκε να πάει ν' αποχαιρετήσει το νεκρό, καθώς συνηθίζαμε. Κείνη την ώρα ήρθαν τρεις τέσσερις караμπινιέροι και τον παίρνουν. Εγώ τάζα τα ζώα στο στάβλο, άρμεγα και τις δύο αγελάδες μας. Βγαίνω πάνω, βλέπω τον παίρνουν με τρεις άλλους μαζί πως τους θέλει ο μαρσάλος, μου κόπηκαν τα γόνατα μα δε μιλώ. Περνά η ώρα, δεν φαίνονται, παίρνω έναν συγγενή μας γηραλέο κουφό, πάω γυρεύοντας, δε μ' αφήνουν, κάθομαι περιμένω, τους παίρνουν λέει όμηρους. «Κάτσε κοντά στα παιδιά», μου μήνυσε. Δεν τον είδα. Τους πήραν –ένας που τον είχαμε τρόφιμο μες στο σπί-

τι μας, κάπως σαν αγαθός, αυτός έτρεχε ξοπίσω μέχρι τ' αυτοκίνητο και φώναζε: «Καλό μάστορα, καλό».

Εμείς μέσα, φόβος και τρόμος. Στην πόρτα της αυλής μας πληγωμένοι σωρός. Ήρθαν Αλβανοί με τα όπλα, πήραν τα ζώα. Θα μας σκοτώσουν κι εμάς, τρέμαμε. Δεν είχανε και τροφοδοσίες, υποφέρανε. Ένα δυο Ιταλοί μπήκαν μέσα στον κήπο, τρώγανε κολοκύθια, φασολάκια ωμά. Ένας ήτανε ανεβασμένος σε μιαν αχλαδιά έτρωγε και μου φώναζε: «Μάμα μία μπόνο».

Νοεμβρίου 13 βγάλαν διαταγή να φύγει ο πληθυσμός, ό,τι μπορεί να σηκώσει θα πάρει. Τι να πάρομε, κάτι ρούχα, ψωμί-τυρί σε τσουβάλι, πήρα και τη σημαία μας. Φορτώσαμε και κάτι βελόντζες στο γαϊδουράκι μας, κινήσαμε απ' το σπίτι μας με κλάματα, η κόρη μας ήθελε να τα κάψομε να μην τα πατήσουνε, της έλεγα: «Θα γυρίσομε...» Πήγαμε την πρώτη νύχτα σ' άλλο σπίτι, για πιο κοντά στο δρόμο που θα πάρομε. Στο σπίτι αυτό είχε μείνει στρατός, ψειριάσαμε απ' την πρώτη νύχτα. Την άλλη μέρα πήραμε το δρόμο προς τ' Αλβανικό, απ' τα ψηλώματα, φεύγαν οι γειτονιές όλες, ένα γύρω σκάζαν όλμοι, γίνονται μάχες, χτυπιούνται οι στρατοί. Κοντά στην Πολιτεία κάτω απ' το σπίτι μας ήταν τα μεταγωγικά, βλέπομε τη φωτιά, κλαίμε, μας λυπούνται οι στρατιώτες Ιταλοί που μας πάνε: «Κρίμα, κρίμα, πόλεμο...»

Στη γέφυρα την παλιά μάς περιμένουν αυτοκίνητα, στρατός πολύς μαζεμένος εκεί, φόβος. Πήγαν να μας βάλουν σ' άλλο αυτοκίνητο την κόρη μου κι εμένα χωριστά, βάλαμε φωνές, βρεθήκαν εκεί Αλβανοί φίλοι του σπιτιού μας, κάναν εμπόριο ζώα και σφαχτά με τον άντρα μου. «Θέλετε ψωμί, θέλετε παράδες...» «Δε θέλομε, ας είστε καλά». Χάσαμε και το φορτωμένο γαϊδουράκι μας.

Στ' Αλβανικό που φτάσαμε, στην πολιτεία, και κει τρομοκρατία, οπισθοχωρούνε τώρα κι οι Ιταλοί. Εκεί έχομε ντόπιους φίλους, μας κοιμίσανε, πλυθήκαμε. Σε 2 μέρες, διαταγή ν' αδειάσομε και το μέρος εκείνο, μπήκαν και μας φοβέριζαν με τον υποκόπανο, μας βγάζουν απ' τα σπίτια των Αλβανών, τώρα φεύγομε μια συνοδεία, όλοι μαζί, φορτωμένοι για το δάσος, έχει εκεί και σπηλιές, φτάσαμε και στρώσαμε, ήτανε ζεστά. Πάνω απ' τη σπηλιά

μας στο γκρεμνό ήταν ένα μελίσσι, το μέλι κρεμασμένο χοντρό, πού να το φτάσομε... Πεινούσαμε. Κι η αγωνία μεγάλη, πού ύπνος, λέγαν πως οπισθοχωρούσανε αυτοί και προχωρούσανε οι δικοί μας. Ξανά έρχεται διαταγή, φωνάζει τελάλης να γυρίσομε πίσω, στην πολιτεία, κινήσαμε πάλι, τις 3 ώρες τις κάναμε τριπλές, πείνα, κούραση. Βλέπομε από μακριά προς το δικό μας μέρος φωτιές στην πολιτεία μας, καίγονταν σπίτια. «Ας παν και τα σπίτια μόνο να γυρίσουν οι άντρες μας...» Πήγαμε στο ίδιο σπίτι, μας θέλαν πιο πολύ τώρα κοντά τους. Τ' άλλο πρωί κοιτάζαμε προς το βουνό, βλέπομε στρατό. «Αυτοί 'ναι σαν Έλληνες· χακί, χακί ντυμένοι». Έπειτα περνούν τρεχάλα Ιταλοί, κατεβάζουν και πληγωμένους. Βγήκαμε στο δρόμο, αρπάχνω τη σημαιούλα. «Καλώς ήρθατε» –αγκαλιές οι γριές– «τ' είστε σεις, πού βρεθήκατε;» «Είμαστε πρόσφυγες Έλληνες σαν εσάς». Και ρωτούσαμε και μας λέγανε τα νέα, πόσα σπίτια καήκαν, πόσα μαγαζιά στο χωριό μας, 2-3 που σκοτώθηκαν. Οι ντόπιοι τώρα φοβισμένοι πολύ, εμείς τους δίναμε κουράγιο. Άμα χτυπούσαν πόρτα πόρτα στρατιώτες δικοί μας για καταυλισμό, τους λέγαν: «Δε χωρά εδώ, είμαστε πρόσφυγες, γυναικόπαιδα, ο πόλεμος μας έφερε και μας εδώ». Καθώς ήταν κι η αλήθεια είχαμε και το θάρρος βάναμε φωνή.

Μετά μας είπανε γυρίζομε στην πατρίδα. Βρίσκω ένα σκελετωμένο άλογο, αδέσποτο, το στρώνω, καβαλικεύω, η κόρη μας περπατά· δρόμοι, μονοπάτια, ούλο λάσπη· κολλούνε χάμω τα ποδάρια, της βγαίνουνε τα παλιοπάπουτσα, στο σπίτι έφτασε με το ένα. Περάσαμε πίσω το ποτάμι, το ποτάμι κατεβάζει κορμιά, ψόφια ζώα. Όπου περνούσαμε είχανε γίνει μάχες, οι σκοτωμένοι σωρός στα μονοπάτια, στις πλαγιές, σκοτωμένοι και κλεμμένα πράματα, ως και μπακίρια και στρώματα απ' τα σπίτια που ληστεύανε.

Άμα φτάσαμε στη δημοσιά, μας βάλαν στ' αυτοκίνητα. Δεν είχαν να μας δώσουνε σπίτια. Το σπίτι μας το 'βραμε άδειο, άδεια τ' αμπάρια –είχαμε πάνω από 5.000 οκάδες στάρι, 800 οκάδες αλεύρι. Ούτε ρούχο, ούτε τίποτα. Οι αγελάδες σφαγμένες. Μαζέψαμε στις χούφτες τ' αποκοσκίνισμα του σταριού από χάμω και την άλλη μέρα ζύμωσα ένα ψωμί σαν που κάναμε για τα σκυλιά

μας. Βρέθηκε μια κότα κρυμμένη σε κάτι αγκάθια παλιούρια, μια μαυριδερή –δεν ξεχώριζε– είχε βγάλει και τέσσερα πουλάκια, τα βάλαμε σ' ένα καλάθι, με τι φροντίδα, για να πιάσομε γέννα· ούτε όρνιθα κακάριζε ούτε κοκόρι δε λαλούσε σ' όλο το χωριό.

12. Έσφιξε ωστόσο μέσα μας εκείνος ο κόμπος

ΕΞΙΣΤΟΡΕΙ ΜΙΑ ΝΟΣΟΚΟΜΑ

ΠΗΓΑΙΝΑΜΕ ΓΙΑ ΤΟ ΠΡΩΪΝΟ ΡΟΦΗΜΑ· μας φωνάζει ο θυρωρός της εξωτερικής πύλης: «Πόλεμος»· δεν του δώσαμε σημασία. Ύστερα παντού αυτό άκουγες. Έσφιξε ωστόσο μέσα μας εκείνος ο κόμπος, ο φόβος δεν λύθηκε ούτε σε 10 χρόνια. Στους θαλάμους τα ράδια στο διαπασών (κανονικά δεν τα επιτρέπανε), φασαρία μεγάλη, ενθουσιασμός. Πότε θα πάμε και μεις στο μέτωπο, άλλο δεν είχαμε στο νου. Την άλλη μέρα φύγανε οι πρώτες αποστολές.

Ήρθε διαταγή και για μας, φύγαμε 50 διπλωματούχες για τη Θεσσαλονίκη. Τα τρένα ταξιδεύανε νύχτα, τη μέρα σταματούσαμε σ' ενδιάμεσους μικρούς σταθμούς, έρημους. Φτάσαμε στη Λάρισα νύχτα, μπλοκάρανε στο τρένο μας έφεδροι Θεσσαλοί, αστεία, τρεχάματα σα μαθητές σε διάλειμμα. Έξω απ' τα κάγκελα οι γυναίκες μαζεμένες. Κλαίνε, φωνάζουνε ονόματα μέσα στο σκοτάδι, μας βάρυνε η καρδιά. Νιώθουμε τ' είναι Πόλεμος.

Φτάσαμε πολύ πρωί στη Σαλονίκη. Συναγερμός, πριν βγούμε απ' το Σταθμό. Βρεθήκαμε σε κάτι περβόλια· έπεσα μπρούμυτα σ' ένα λάκκο γεμάτο κοπριά, είπαμε αστεία τάχα για το άρωμα, για τις ατσαλάκωτες στολές μας –οι μπόμπες πέφτανε στο λιμάνι. Έπειτα σηκωθήκαμε, τιναχτήκαμε, μπήκαμε σε μεγάλα νοσοκομεία. Μας βάλανε σε σπίτια επιταγμένα για νοσοκομεία. Πριν το μεσημέρι άλλος συναγερμός (στην Αθήνα δεν τους ξέραμε), τρέξαμε στα παράθυρα, μας μαλώσανε αυστηρά, μας κατεβάσανε σε πρόχειρα υπόγεια καταφύγια. Αυτά 4-5 φορές την πρώτη μέρα· πώς θα γίνεται νοσηλεία σκέφτηκα. Έπειτα μας αποσπάσανε σε υπεύθυνες υπηρεσίες, μας δώσανε οδηγίες.

Είχα πρώτα παθολογικούς, πνευμονίες, πλευρίτιδες, σα να μην

ήταν πόλεμος. Μόνο δύο μάς πεθάνανε· ο ένας υπερυψηλός δεκα-
νέας, δε βρέθηκε φέρετρο στα μέτρα του, τον σηκώσανε με φορείο·
συλλογίστηκα τους δικούς του έτσι που τον πήρανε, ταραχτήκα.

Έπειτα γεμίζανε οι θάλαμοι, έπειτα κι οι διάδρομοι. Εγώ ήμουν
υπεύθυνη για 500 ακρωτηριασμένους –τραύματα και κρυοπαγήμα-
τα. Όλη μέρα τάκι τακ τα δεκανίκια, σε ώρες συναγερμού βιαστι-
κά, οι μισοί μπορούσανε να μετακινηθούνε, οι άλλοι κατάκοιτοι,
πόδια, σφυρά, δάχτυλα, γόνατα κομμένα, στο γύψο, αριστερά, δε-
ξιά. Ένας δεν είχε ούτε πόδια, ούτε χέρια. Του γεμίζαμε τσιμπού-
κι και κάπνιζε ασταμάτητα. Μια δυο νοσοκόμες μένανε μ' αυτούς
σε ώρες συναγερμού. Κάθε μέρα και πιο συχνοί, παντού πυρκαγιές
και καπνοί. Σιγά σιγά τούς συνηθίσαμε. Μας προφυλάζανε άραγε
τα σήματα... Η στέγη μας ολόκληρη σκεπασμένη μ' έναν Ερυθρό
Σταυρό. Ένα πρωί χάζενα κι εγώ, σε ώρα επιδρομής, έπεσε μ' αλε-
ξίπτωτο ένας πιλότος Γερμανός από χτυπημένο βομβαρδιστικό,
έμεινε κρεμασμένος με το αλεξίπτωτο από τα σίδερα μιανής ταρα-
τσας, ήρθανε 2 της φρουράς τον πυροβολήσανε, κι έπεσε –με τη
ριπή άκουσα το ντουπ– νεκρός ή ζωντανός. Από τότε δεν ξεμύτιστα.

Τους πρώτους μήνες τα νέα του μετώπου καλά. Δε θυμάμαι καλά
πότε αλλάξανε τα πράματα. Ένα πρωί μεγάλο κέφι στους θαλά-
μους. «Έπεσε το Πόγραδετς». Περνούσε ο βοηθός χειρουργός, μ'
έπιασε απ' τον ώμο, θυμούμαι πώς με πόνεσε, μου λέει: «Αδελφή,
δεν είναι όπως τα λένε, ακούτε; Μάλλον αντίθετα. Όμως και πε-
ριττό να τα επαναλάβετε, ακούτε;» Απ' την ταραχή βρομούσε το
στόμα του.

Όταν μάθαμε τον Απρίλη πως μας κήρυξε πόλεμο η Γερμανία
και κατεβαίνουν προς Θεσσαλονίκη, μας έπιασε ανομολόγητος
φόβος, έπειτα φούντωσε πανικός. Μαζεύαμε το υλικό, ξεχωρίζα-
με τους βαριά τραυματισμένους, φορτηγά φορτώνανε. Φεύγουνε,
πού πάνε δεν ξέρουμε, πού θα πάμε. Ο κόσμος στους δρόμους, κο-
ρίτσια και γυναίκες στα Νοσοκομεία, στα γραφεία του ΕΕΣ μας
παρακαλούνε να τις ντύσουμε νοσοκόμες να γλιτώσουνε. Θυμού-
μαι δυο αδελφές Εβραιοπούλες, θρηνούσανε, πέφτανε γονατιστές
μπροστά μας. Φριχτές ώρες.

Είχανε ακουστεί τα κακουργήματα των Ναζήδων μα όχι κι η φριχτή αλήθεια –ίσως αν ξέραμε θα είχαμε σώσει μερικές. Πήγα τρέχοντας να χαιρετήσω μια συγγενική μου οικογένεια. Και κεί τα ίδια, μόλις πρόλαβα τη φάλαγγα που ξεκινούσε, με πετάξανε σ' ένα όχημα δυο συνοδοί βλαστημώντας.

Παραλάβαμε στο δρόμο τραυματίες απ' το Ανατολικό Μέτωπο σ' ελεεινό χάλι. Τους περιποιηθήκαμε όσο μπορούσαμε. Για να βρεις έναν επίδεσμο, μιαν ασπιρίνη, τρέχαμε σε κάθε στάση από αυτοκίνητο σε αυτοκίνητο. Είμαστε άγρυπνες τέσσερα εικοσιτετράωρα. Και νηστικές. Φτάσαμε μια νύχτα στα Καμένα Βούρλα, μας τοποθετήσανε σε ξενοδοχείο, κάναμε μπάνιο. Είπαμε πως στην Αθήνα αν βρούμε στραπή δουλειά στα Νοσοκομεία, λέγανε πως δε βομβαρδίστηκε η Αθήνα. Πού να ξέρομε τι μας περίμενε στην Κατοχή.

13. Η υπεροχή των Ιταλών σε όπλα μάς αφάνισε

ΕΞΙΣΤΟΡΕΙ ΕΝΑΣ ΑΝΑΠΗΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΟΤΑΝ ΟΙ ΦΑΣΙΣΤΕΣ ΙΤΑΛΟΙ μάς χτύπησαν και πέρασαν τα σύνορα, τα στρατεύματά μας υποχώρησαν, ανασυντάχτηκαν και τους απόκρουσαν.

Το σύνταγμά μας «11ον πεζικό» βρισκόταν στην πρώτη σειρά εφεδρίας στον κεντρικό τομέα του μετώπου. Με την απόκρουση άρχισε και προέλασή μας ταχύτατη. Ανακαταλάβαμε το δικό μας έδαφος, περάσαμε τα σύνορα και μπήκαμε στην Αλβανία. Φτάνοντας μπρος στο Αργυρόκαστρο η μονάδα μας, και συγκεκριμένο το 2ον τάγμα όπου υπηρετούσα, διατάχτηκε να εκκαθαρίσει πρώτα ορισμένα υψώματα, έπειτα μπήκαμε στο Αργυρόκαστρο μian ώρα πριν το σούρουπο (είχε καταληφθεί πριν δυο μέρες), το περάσαμε συνταγμένοι και συνεχίσαμε. Περάσαμε δίπλα στη μεγάλη γέφυρα που είχαν ανατινάξει οι Ιταλοί. Προχωρούσαμε κατάκοποι, κάναμε δυο μερόνυχτα πορεία και βρεγμένοι ως τα κόκαλα, πεινασμένοι, γιατί τα μεταγωγικά δε μας προλάβαιναν. Στρατοπεδέψαμε στους πρόποδες της Τρεμπεσίνας, όπου μάθαμε ότι σε πολλά υψώματα είχαν οχυρωθεί οι Ιταλοί, μερικά τμήματα δικά μας είχαν έρθει σ' επαφή και συγκρούστηκαν.

Εκεί που ετοιμάζαμε τα αντίσκηνά μας, είχε πια νυχτώσει, ξαφνικά ακούσαμε τη σάλπιγγα που σήμαινε συγκέντρωση. Καταλάβαμε πως συμβαίνει κάτι σοβαρό. Πραγματικά ο λοχαγός μας μάς μίλησε και είπε ότι αυτή τη στιγμή διαταχτήκαμε να ανέβουμε στην Τρεμπεσίνα και να συγκρουστούμε πιθανώς.

Παρά την πείνα και την κούραση, ο ενθουσιασμός μας ήταν πραγματικός. Πήραμε τα όπλα, φορέσαμε την εξάρτυση. Άρχισε η ανάβαση στο πανύψηλο βουνό.

Έπρεπε να γίνει, αλλά από μέρη δύσβατα, όχι από μονοπάτι, για να μη μας αντιληφθεί ο εχθρός. Ανηφορίζαμε λοιπόν όλη νύχτα σε φάλαγγα κατ' άνδρα κι από γκρεμνό σε γκρεμνό. Μετά 2 ώρες πορεία πατήσαμε τα πρώτα χιόνια. Το κρύο ήταν φοβερό, μα η προσπάθεια να φτάσουμε μας ζέσταινε. Όταν η φάλαγγα σταματούσε για λίγη ανάπαυση, πολλούς μάς έπαιρνε ο ύπνος, τόση ήταν η κούρασή μας. Δυο ώρες πριν ξημερώσει φτάσαμε στην κορφή.

Εκεί το χιόνι έφτασε πάνω από ένα μέτρο και είχε παγώσει. Οι ανιχνευτές διαπίστωσαν ότι εκεί δεν υπάρχει εχθρός και διαταχτήκαμε να στρατοπεδέψουμε, αφού πήραμε όλα τα μέτρα, φυλάκια, παρατηρητήρια κλπ. Τότε το τρομερό κρύο σιγά σιγά μας πάγωνε. Ήταν αδύνατο να σταθούμε, πολλοί στρατιώτες έπεφταν ξεπαγιασμένοι και ακούγονταν φωνές: «Κυρ λοχία, κύριε διμοιρίτη, ο τάδε πάγωσε». Αυτό από πολλές μεριές. Ακούστηκε κι η διαταγή του λοχαγού: «Μη σταματάτε καθόλου, συνέχεια σημειωτόν».

Εγώ αγκαλιασμένος με δυο άλλους συναδέλφους μου, κάναμε σημειωτόν και προσπαθούσαμε να ζεσταθούμε με τα χνώτα μας, αλλά τα χνώτα μας αμέσως παγώνανε. Ωσπου ξημέρωσε. Με την ανατολή του ήλιου μαλάκωσε λίγο το κρύο. Πάντως σε τάξη μάχης προχωρήσαμε στις κορφές του όρους κι εκεί αντικρίσαμε το μεγαλείο της Τρεμπεσίνας, που δεν είχε μόνο μια κορφή, αλλά σειρά κορφές, όλες κατάλευκες και σε μεγάλο βάθος –δε θα ξεχάσω το θέαμα.

Διαπιστώθηκε ότι σε 1200μ. περίπου είχε οχυρωθεί ο εχθρός. Εμείς αντιταχθήκαμε σε παράταξη κατά λόχους. Πληροφορηθήκαμε ότι από τα δεξιά μας είχαμε κάποια μονάδα πεζικό από την Αθήνα και αριστερά μας μια μονάδα Καλαματιανούς.

Μόλις οι Ιταλοί μάς αντίκρισαν, άρχισαν από τις οχυρές θέσεις, πολύ όμορφα καμουφλαρισμένες στα χιόνια, να βάλλουν εναντίον μας με αραιά πυρά όλμων. Από τις φωτιές των όπλων τους υπολογίσαμε την απόσταση. Οι πολυβολητές μας τοποθέτησαν τα πολυβόλα τους και τους ενοχλούσαν με αραιές ριπές χωρίς πολλές ελπίδες επιτυχίας. Όμως και οι όλμοι των Ιταλών δεν

μας ενοχλούσαν καθόλου σχεδόν και μας· αν έφτανε κανένας κοντά μας βούλιαζε κι έσκαγε στο βαθύ χιόνι. Διασκεδάσαμε.

Έτσι πέρασε η μέρα, οπότε το σούρουπο ξαφνικά πήραμε διαταγή για προέλαση. Η χαρά μας ήταν μεγάλη, επιτέλους να δώσουμε μάχη. Οι προηγούμενες νίκες μάς κάνανε να πιστεύουμε πως όταν θα μας δούνε οι Ιταλοί θα το βάλουν στα πόδια. Ξεκινήσαμε τραγουδώντας.

Αναπτυχτήκαμε στις κορφές Μαλλί-Σπατ και μια ώρα πριν σκοτεινιάσει πέσαμε κοντά στις ιταλικές θέσεις που ήτανε καμουφλαρισμένες καλά μέσα στα χιόνια. Δε βλέπαμε μπροστά μας κίνηση, παρά μόνον τις φωτιές απ' τα αυτόματά τους, και ακούγαμε τις σφαίρες τους πάνω απ' τα κεφάλια μας.

Το επιτελείο του τάγματος είχε τοποθετήσει σε ορισμένα υψώματα τους σαλπικτές. Από εκεί δόθηκε η εντολή για επίθεση. Χυθήκαμε μπρος μ' ενθουσιασμό και μ' εφ' όπλου λόγχη. Παντού μάς φτάνανε οι σάλπιγγες: *Προχωρείτε*. Θυμάμαι πως μου φάνηκε κάτι το υπέροχο. Μα τα πυρά των Ιταλών είναι πολύ πυκνά, προχωρούμε με μεγάλη προσοχή.

Επίσης θυμάμαι δυο τρεις στρατιώτες μας που πλησίασαν στο ιταλικό πολυβολείο, τι να το κάνεις όμως, δεν είχαν ούτε μια χειροβομβίδα να ρίξουν. Πρόλαβαν οι Ιταλοί και τους πέταξαν χειροβομβίδες πριν πέσουν μέσα. Τότε αποτραβήχτηκαν. Το πολυβολείο τούτο συνέχισε να ρίχνει. Ο ουρανός ήταν κατακάθαρος και είχε ένα φεγγάρι, σαν προβολέας φώτιζε την περιοχή. Οι σάλπιγγες δεν σταματούσαν.

Φτάσαμε κι εμείς στις ιταλικές γραμμές μα καθηλωθήκαμε. Η υπεροχή των Ιταλών σε όπλα μάς αφάνισε. Είχαμε πολλές απώλειες.

Εγώ βρισκόμουν με 30 περίπου συναδέλφους μου σ' ένα υψωματάκι κοντά στον εχθρό, ακούμε και τις φωνές τους. Έχουμε ξαπλώσει χάμω και τους χτυπάμε. Τα αυτόματά μας είναι δύο οπλοπολυβόλα, και μάλιστα το ένα πότε πότε παθαίνει εμπλοκή -τ' άλλο δουλεύει κανονικά. Θυμάμαι πως ο σκοπευτής του, ένας λεβέντης από την Τρίπολη, έβριζε και γάζωνε με μίσος. Ήθελε να

προχωρήσει, δεν μπορούσε να συγκρατηθεί, απ' τα πόδια τον κρατούσε ο δεκανέας.

Τα χέρια μου έχουνε παγώσει και με δυσκολία γεμίζω το όπλο μου. Δίπλα μου είναι ξαπλωμένος ο δεκανέας αυτός από την Τρίπολη· όπου άκουσα μόνον ένα «ντιν», γυρίζω, βλέπω μια σφαίρα τον είχε βρει στο κεφάλι, τρύπησε το κράνος και τον άφησε ξερό. Δεν πρόφτασε να πει τίποτα, μόνο προσπάθησε να σηκωθεί. Σηκώθηκε στα γόνατα, εγώ άπλωσα το χέρι και τον τράβηξα κάτω για να τον προφυλάξω: «Τι κάνεις; Θα σκοτωθείς», του λέω, μα ήταν νεκρός. Τότε κατάλαβα, φρίκη, και τραβήχτηκα παρακάτω. Φώναξα ένα φίλο και ανάψαμε τσιγάρο. Έμαθα πως ο λοχαγός μας σκοτώθηκε καθώς κι ο διμοιρίτης που ανέλαβε το λόχο, πάει κι αυτός. Επίσης έναν άλλον διμοιρίτη δάσκαλο, μια ριπή τού έσπασε τα πόδια. Στη χαράδρα όπου είχαμε πέσει κάπνιζαν οι όλμοι, τ' αυτόματα κάπου κάπου τη φωτίζανε με προβολείς, χαλασμός. Οι ενθουσιασμοί και τα τραγούδια πάνε και δεν πετύχαμε τον αντικειμενικό μας σκοπό. Αν οι Ιταλοί είχανε προχωρήσει προς τις θέσεις μας, δεν θα 'μενε κανένας από μας.

Ευτυχώς δεν προχώρησαν. Εμείς μαζί μ' αυτό το θαυμάσιο παιδί με τ' οπλοπολυβόλο μείναμε εκεί, τους χτυπούσαμε. Ίσως γι' αυτό να μην προχώρησαν καταπάνω μας κι αυτοί. Μετά πήγα να τραβηχτώ λίγο πίσω να ιδώ τι γίνεται ο λόχος μας. Σύρθηκα καμιά δεκαριά μέτρα, έπεσα πάλι σε σημείο που τα εχθρικά πυρά ελέγχανε τη χαράδρα. Έπρεπε να κάνω ένα άλμα και να ταμπουρωθώ. Πήρα την απόφαση και πετάχτηκα. Ακριβώς εκείνη τη στιγμή σκάζει δίπλα μου ένας όλμος. Ένα βλήμα με βρίσκει στη μέση, με πέταξε χάμω. Δεν πόνεσα, ήτανε γλυκός ο τραυματισμός, όμως με κάρφωσε και αντίκρισα εκείνες τις στιγμές θέαμα φρικτό. Σωρός χάμω τα κορμιά στη χαράδρα όπως κι εγώ, πολλοί νεκροί, άλλοι βαριά τραυματισμένοι, αδύνατον να κινηθούν, αδύνατον και να μας βοηθήσει κανείς. Άκουγα φωνές: «Τα πόδια μου», «Τα μάτια μου», «παιδιά μου», «μάννα μου». Έκανα προσπάθεια να μετακινηθώ, πέντε μέτρα παρακεί θα ήμουνα εξασφαλισμένος από τα πυρά. Σύρθηκα με πόνους, άρχισε να παγώνει το τραύμα μου, κατάφερα

να κυλιστώ χαμηλά. Εκεί ένας λοχίας που ήτανε απλήγωτος βοηθούσε όποιον κατάφερνε να βγει από τη χαράδρα. Ήρθε κοντά, με σήκωσε, μου 'βγαλε το γυλιό και τα εξαρτήματα. Το καημένο το όπλο δεν μπορούσα να το κρατήσω, τ' άφησα κι αυτό. Μου είπε ο λοχίας: «Αν καβατζάρεις αυτό το βουναλάκι θα βρεις δικούς μας». Μα το βουναλάκι χτυπιότανε από παντού.

Πήρα μεγάλη απόφαση. Αρχισα να το ανεβαίνω κούτσα κούτσα, δεν μπορούσα, δε μ' έγνοιαζε τώρα τίποτα. Σφυρίζανε σφαίρες και σκάγανε όλμοι, όμως τη γλίτωσα. Από την άλλη μεριά του λόφου, ακούω από ψηλά: «Αλτ». Φωνάζω: «Είμαι Έλληνας». Ο ταγματάρχης μας είχε στήσει πέντε πολυβόλα εκεί. Του είπα την κατάσταση, έπειτα με στείλανε στο γιατρό. Έδεσε το τραύμα όπως όπως και με παράδωσε σε τέσσερις τραυματιοφορείς, με κατεβάσανε πάλι στους γκρεμνούς. Ευτυχώς έλαμπε ακόμα το φεγγάρι, πότε πότε γλιστράγανε, τους έπεφτα, πονούσα, μαρτύριο. Απ' τα γκρεμνά που κατεβαίναμε συνατούσαμε στρατιώτες που ανέβαζαν στα χέρια ορεινό πυροβολικό. Αυτό ήτανε ο τρόμος των Ιταλών.

Σε κάποιο χωριουδάκι βρήκαμε ορεινό χειρουργείο. Οι τραυματίες ουρά, ο χειρουργός μες στα αίματα, έμοιαζε σαν χασάπης. Τι να πρωτοκάνει. Με χώσανε μέσα σ' ένα σπίτι. Εκεί έκαιγε στο τζάκι φωτιά. Κάποιος στρατιώτης έσκισε τις αρβύλες μου με μαχαίρι. Είχα πάθει και κρυοπαγήματα. Κάπου εξήντα παλικάρια είχανε χαθεί εκείνη τη νύχτα.

Τήν άλλη μέρα οι Ιταλοί εγκαταλείψανε την Τρεμπεσίνα.

14. Ο φασισμός είναι ντροπιασμο

ΕΞΙΣΤΟΡΕΙ ΕΝΑΣ ΕΦΕΔΡΟΣ ΥΠΟΛΟΧΑΓΟΣ

ΛΑΒΑΜΕ ΔΙΑΤΑΓΗ ΓΙΑ ΟΠΙΣΘΟΧΩΡΗΣΗ, μας ενοχλούσανε στα δεξιά μας Ιταλοί. Δώσαμε μια μάχη πάνω απ' τον αμαξιτό, ησυχάσαμε. Στο εξηκοστό τέταρτο χιλιόμετρο του αμαξιτού δρόμου, στις 5 Απριλίου, η τελευταία μας μάχη.

Εγώ είχα διακόψει τη νοσηλεία μου με την επίθεση της Γερμανίας, πήγα στην μονάδα μου και ανέλαβα. Όμως τα τραύματά μου δεν είχανε κλείσει, πήγαινα καβάλα, εξ ανάγκης. Είχα καλό άλογο, ένα μικρόσωμο, γερό. Κάναμε δυο νύχτες πορεία, πλησιάσαμε στη Βελά. Εκεί πρώτη φορά είδαμε τους Γερμανούς που κατεβαίνανε. Εμείς βλέπαμε απ' το λόγγο από μακριά, σα λύκοι εμείς, αυτοί βαστούν τους δρόμους. Εκεί πετάξαμε σ' ένα γκρεμό τα μυδραλλιοβόλα μας, αλαφρώσαν τα μουλάρια. Και η πείνα μας μεγάλη, δε βαδίζανε οι άντρες. Ύστερα φτάσαμε στην αρχαία Δωδώνη. Εκεί μάς σφάξανε 5-6 αρνιά οι χωριάτες και κοιμήθηκα. Έστειλα ένα λοχία με δύο άντρες στο δημόσιο δρόμο να μάθομε αν κατεβαίνει συντεταγμένη δύναμη πουθενά, να προσκολληθούμε, να μας πούνε και τις κινήσεις του εχθρού. Γύρισα και τ' αρχαία και τα συλλογίστηκα όλα. Ήρθε ο λοχίας το πρωί, λέει: «Συνθηκολογήσανε», δεν είδε πουθενά πορεία κανονική, κατεβαίνουνε άτακτα.

Κατεβαίνουμε στο χάνι, δεν ήβρα σύνδεση. Τραβήξαμε κατά τη Φιλιππιάδα. Είχα ως 600 άνδρες της μονάδας μου και άλλοι τόσοι μάς προσκολληθήκανε. Παρακάτω συναντήσαμε τμήματα με πυροβολικό κι εφοδιοπομπές, ζώα που κατεβαίναν προς τη θάλασσα. Ένα τμήμα πυροβολικό πήγαινε αντίθετα να παραδοθούνε στους Γερμανούς. Στάθηκα και τους μίλησα. Μίλησα ως δύο ώρες και είπα πως «είναι ατιμία η συνθηκολόγηση, πως οι Γερμανοί γελάσανε άλλους κι άλλους λαούς, γελάσανε και τους αρ-

χηγούς μας, όσους θέλουνε να γελαστούνε κι έχουνε συμφέρο, μα ο φασισμός είναι γέλασμα και πληρώνεται πολύ ακριβά, είναι και ντρόπιασμα, δε σέβεται λόγο, δε σέβεται λαό, μας πέφτει να πολεμήσουμε τώρα ένας ένας, όπου βρεθούμε πόλεμος... Είμαστε χαμένοι και προδομένοι, θα πεθάνουμε που θα πεθάνουμε, θα μας πεθάνει κι η πείνα και σεις κοπιάζετε, τραβάτε σαν τετράποδα τα κανόνια, ευκολύνετε τον εχθρό –δεν τα ρίχνετε στο ποτάμι;»

Μιλούσα, μιλούσα, δε μ' ακούσανε, μόνο τα κανόνια τα παρατήσανε, μείναν εκεί. Περπατήσαμε, φτάσαμε σε στάνη, ο τσέλιγκας φάνηκε φίλος: «Δεν έχω ψωμί, πιείτε γάλα, κοπιάστε». Ήπιαμε άφθονο, είχε ως 400-500 οκάδες, και δυναμώσαμε. Από κει στέλνω τον έναν αδελφό του τσέλιγκα στην Πρέβεζα να βρει έναν απόστρατο ταγματάρχη φίλο μου για να περάσομε στη Λευκάδα μαζί, αν υπάρχουνε μπενζίνες. Έδιωξα τότες και πολλούς στρατιώτες, Αγραφιώτες, Συρακιώτες να πάνε στα σπίτια τους. Εγώ έκανα την απόφαση πια να βγω στα νησιά. Έρχεται ο μικρός ο τσέλιγκας σε δυο μέρες άπρακτος. Μας λέει πως η Πρέβεζα είναι έρημη απ' τους βομβαρδισμούς και πως στα γεφύρια έχουνε φρουρές οι Γερμανοί. Λοιπόν κατεβαίνω στα βάλτα της Σαλαούρας, βρίσκω δυο βάρκες. Χωριστήκαμε και με τον ιπποκόμο μου. Ήθελε να 'ρθει μαζί, μά του λέω: «Πήγαινε στο χωριό σου, έχεις παιδιά, πάρε και τ' άλογο», και το πήρε δακρυσμένος. Μπήκαμε ως την κοιλιά στο βούρκο, περάσαμε τις βάρκες στα βαθιά. Τη νύχτα με το κουπί βγήκαμε πέρα. Οι πληγές μου μ' εμποδίζανε πολύ. Βγήκαμε στη Βόνιτσα, ήβραμε φάγαμε, ακούσαμε ράδιο. Περιμένανε τους Γερμανούς κείνη τη μέρα. Εγώ λογάριασα πως δε θα φτάσουνε κείνη τη μέρα. Στέλνω άνθρωπο, έρχεται μπενζίνα και περάσαμε στη Λευκάδα. Δεν είχε πατήσει Γερμανός εκεί. Τη νύχτα εκείνη κοιμηθήκαμε. Το πρωί κατεβαίνω στο λιμάνι, βλέπω ένα καϊκι, φωνάζω τον καπετάνιο, του λέω: «Θα μας πας προς τα κάτω». Και βάζω φρουρά με εφ' όπλου μέσα και του λέω: «Βάλε μπρος, κι αν η μηχανή πάθει τίποτε θα σε τουφεκίσω». Έτσι φύγαμε. Είμαστε 17. Φτάσαμε στην Ιθάκη. Εκεί ακούσαμε πως καταλάβανε την Αθήνα. Ο κόσμος άκουε αμίλητος. Άλλοι κλαίγα-

νε. Τότες ψάλλαμε *Απ' τα κόκαλα βγαλμένη* και τους είπα πως μας προδώσανε οι αρχηγοί μα είναι αδύνατον να μη νικήσουμε, και πως πάμε να πολεμήσουμε ακόμα εμείς. Λίγοι χωροφύλακες ήρθανε να ζητήσουνε το λόγο τάχα, τους δείρανε οι στρατιώτες και μου τους φέρανε. Τρέμανε. Ξεκινήσαμε πάλι σε δυο μέρες.

Μας χαλά ένα κουζινέτο, γυρίζουμε. Μπήκαμε σ' ένα καϊκι άλλο. Με φώναξε όμως ένας προεστός, λέει πως «το νησί κρέμεται απ' το καϊκι αυτό». Έδωσα λόγο να το στείλω πίσω, πήρα μέσα μπενζίνες απ' το πρώτο και πήγαμε στη Ζάκυνθο. Φτάνοντας βλέπω μαυρίλα έξω και χωροφυλακή. Κι αξιωματικοί συναγμένοι εκεί στα σίγουρα. Βγαίνουμε, ζητούμε καϊκι. Κάτι πήγανε να πούνε, να κάνουνε, λέω στους άνδρες «γεμίστε» και σ' αυτούς πως θα τραβήξω αν μας εμποδίσουνε.

Ήβραμε έναν καπετάνιο φοβισμένο. Αλλά είχε μηχανικό έναν Μικρασιάτη, παλικάρι αθάνατο, μου λέει: «Θα σας πάω εγώ». Στείλαμε πίσω το καϊκι στην Ιθάκη. Θυμήθηκα πως είχανε τον Καφαντάρη εξόριστον εκεί, ρωτώ για να τον πάρουμε, μα τον είχανε αφήσει άμα έγινε ο πόλεμος. Φεύγομε.

Είχανε αρχίσει τα Στούκας περιπολίες και καταδίωξη σ' όλα τα παράλια. Ταξιδεύαμε νύχτα. Την άλλη μέρα μείναμε στην Πύλο. Εκεί το μεσημέρι ακούμε αεροπλάνα. Εμείς είχαμε ξαπλώσει σε μια σπηλιά. Το είδανε το καϊκι. Πετούσανε ξυστά. Ψηλώσανε κι αρχίσανε μπόμπες. Γύρω γύρω απ' το δόλιο καϊκι, αλογάριαστες, μεγάλος τους εχθρός. Εκεί βλέπομε πέφτει μια και βγαίνει απ' το καϊκι ένας άσπρος καπνός. «Πάει», λέμε. Φύγανε. Μπαίνομε στο βαρκάκι με το μηχανικό. Τι να δούμε; Η μπόμπα έπεσε σ' ένα τσουβάλι αλεύρι, φορτωμένο δίπλα στη μηχανή, κι η μηχανή γερή. «Δόξα τω Θεώ», είπαμε. Φέραμε γύρω απ' όξω το καϊκι, είχε τρία τραύματα, μα τα βολέψαμε καλά με μουσαμά. Και το τιμόνι σπασμένο, μα το καρφώσαμε. Φύγαμε άμα σκοτείνιασε. Η απόφασή μας για την Κρήτη. Τον καπετάνιο τον αφήσαμε, δεν έμπαινε μέσα. Φτάσαμε στο Τσιρίγο. Ήβραμε θάλασσα πολλή, όμως αντέξαμε. Εκεί μας είπανε πως ήτανε Άγγλοι αρκετοί. Τους ήβραμε σε κακή κατάσταση. Φοβόντανε τους χωριάτες κι οι χω-

ριάτες αυτούς. Στέλνομε είδηση και σφάζομε κι ένα μοσχάρι. Πληρώναμε κιόλας, είχαμε κάτι δραχμές του στρατού. Ήρθανε οι Άγγλοι πολύ εξαντλημένοι, ένας ταγματάρχης πάνοπλος και καμιά δεκαριά στρατιώτες κι αυτοί με τα όπλα, μα δεν αντέχουνε πολύ στην πείνα, νηστικοί αρρωστούνε. Φάγανε το περισσότερο μοσχάρι αυτοί. Τους πήραμε στο καϊκι. Το δικό τους είχε βουλιάξει. Απ' τις κονσέρβες που τις είχανε φυλαγμένες και τις μοιράζανε μπουκιά μπουκιά, δυο νύχτες και μια μέρα ταξίδι, μια μέρα κάναμε κρυμμένοι κάτω απ' τον Ερημόμυλο, δε μας δώσανε ούτε μεζέ. Στις 3 Μαΐου πατήσαμε το πόδι μας στη Ρέθυμνο, στην ελεύθερη ακόμη Κρήτη.

15. *Ανήμερα Πέτρου και Παύλου*

ΕΞΙΣΤΟΡΕΙ ΜΙΑ ΝΗΣΙΩΤΙΣΣΑ ΝΟΙΚΟΚΥΡΑ

Ο ΑΔΕΡΦΟΣ ΜΟΥ ΕΙΧΕ ΦΥΓΕΙ απ' τους πρώτους για τη Μέση Ανατολή· γυρεύανε να τον πιάσουνε· ύστερις ο άντρας μου. Εγώ με τρία παιδιά, το πιο μεγάλο 9 χρόνων, είπαμε να φύγω κι εγώ. Κι άλλες τέσσερις οικογένειες κι η αδερφή μου με δύο κοριτσάκια. Πούλησα όσα είχαμε και δεν είχαμε, ως και τα στρωματάκια των παιδιών, για να πλερώσομε τη βάρκα –παίρνανε πολλές χιλιάδες για να σε περάσουνε στην Τουρκία. Μας είπανε για έναν καπετάνιο στις Αγνούσες. Εκεί πήγαμε λίγοι λίγοι με το βαποράκι. Μας βάλανε σ' ένα σπίτι άδειο, μείναμε μια δυο βραδιές, είχαμε ακόμα και τρώγαμε, είχα φέρει ελιές, κάτι πίτες που ζυμώνουμε από σπόρο του φροκαλόσπορου. Είχανε αρχίσει απ' το χειμώνα οι πείνες. Τη δεύτερη, τρίτη νύχτα μας φωνάξανε σ' ένα σπίτι, έναν από κάθε οικογένεια, και γνωρίσαμε τον καπετάνιο. Του δώσαμε τα λεπτά, εγώ του μέτρησα ίσαμε 40.000, και μας είπε το μέρος που θα 'ρθει να μας περιλάβει, ίσαμε 4 ώρες δρόμο, και πρωί πρωί ξεκινήσαμε. Το κοριτσάκι μου μωρό στην αγκαλιά και τ' άλλα δυο απ' το χέρι, ο μπόγος στην πλάτη με τα ρούχα μας μέσα. Περπατούσαμε, περπατούσαμε, μας οδηγούσε ένας συγγενής του καπετάνιου. Άμα φτάσαμε είδαμε στο μέρος εκείνο κάτι παλαιά χτίσματα, κάτι με θόλους σα σπηλιές, τα λένε «βόλτια». Εκεί σ' ένα τέτοιο τρυπώσαμε, περιμέναμε, πέρασε η άλλη μέρα κι η άλλη νύχτα. Ήτανε κι άλλοι κρυμμένοι εκεί. Τη δεύτερη νύχτα ήρθε η βάρκα, μα είχανε οι άλλοι σειρά, φανήκανε και πιο άξιοι, μπήκανε στη βάρκα και μας λέει ο καπετάνιος: «Δε χωρούνε άλλοι, θα 'ρθω να σας πάρω αύριο», και μας λέει κάποιο άλλο μέρος, μιαν ώρα μακριά. Λοιπόν ξημέρωσε, πήραμε το μονοπάτι, φτάσαμε σε μιαν αμμουδιά, ούτε δέντρο, ούτε ίσκιος, κάναμε ίσκιο με τις κουβέρτες, περιμέναμε πάλι από νύχτα σε νύχτα, πάλι ακούσαμε τη

βάρκα, ήρθε γιαλό και μας πήρε μέσα, είπαμε: «Δόξα σοι ο Θεός». Έτυχε φυσούσε αέρας δυνατός, η νύχτα δίχως φεγγάρι. Άμα ήβγαμε παραόξω μάς βρέχανε τα κύματα, τρέμαμε. Ακούμε άξαφνα μηχανή, περνούσε καταδίωξη, σωπάσανε τα κλάματα, με τα χέρια σκεπάζουμε τα στόματα των παιδιών· δε μας είδανε. Σκοτάδι πίσσα. Τραβήξαμε γιαλό σε κάποιο άλλο νησάκι, έπρεπε να κρυφτούμε πάλι τη μέρα. Καθώς ήρθαμε γιαλό, βούλιαξε η βάρκα, μπατάρισε, μπατάρισε και βούλιαξε. Πηδήσανε οι τρεις άντρες και μας βγάλανε όξω στις πλάτες. Προλάβανε βγάλανε και λίγα πράματα δικά τους, εμείς μ' ένα καλάθι μείναμε. Η αδερφή μου με τα 2 κοριτσάκια της είχε μετανοήσει και γύρισε άμα δε μας πήρε η βάρκα την πρώτη φορά, οι άλλες οικογένειες άγνωστες. Άμα ξημέρωσε είδαμε μιαν όμορφη αμμουδιά, έλαμπε η θάλασσα, μαζέψαμε κοχύλια, πεταλίδες και βράσαμε σε κονσερβοκούτι με νερό της θάλασσας –νερό καλό πουθενά. Τραβήξαμε προς τα μέσα, βρίσκομε σ' έναν βράχο από πίσω ένα σπιτάκι. Φωνάζουμε, κανείς, ήτανε για τα ζώα. Σε μια γωνιά ήβραμε πίτουρα, πήρα κάμποσα στην ποδιά μου να τα βράσομε. Η δίψα μεγάλη. Άμα γύρισα στα παιδιά, ο μεγάλος έκαιγε, αρρώστησε. Οι άλλοι που τραβήξανε στα πιο ψηλά ήβρανε μια μάντρα για τα πρόβατα και δυο τσοπάνηδες, πήγα κι εγώ και μου δώσανε τσίρο, τους παρακάλεσα για το παιδί. Μου γεμίσανε ένα παλιό παγούρι. Εκεί σε μια κατηφόρα έτρεχε και λίγο νερό, το μάζευε χαμηλά ένα κεραμίδι και πίνανε τα ζώα, ήπια κι εγώ, πήγα και στα παιδιά να πιούνε.

Ύστερις απομεσήμερο ακούστηκε μηχανή, το καταδιωχτικό καταπάνω μας. Βγαίνουνε δυο Γερμανοί μισογδυμένοι με τ' αυτόματα έτοιμα. Πήρανε δρόμο οι δυο άντρες, ο άλλος σήκωσε ψηλά τα χέρια. Είχανε δει τις κουβέρτες μας απλωμένες στον ήλιο να στεγνώσουνε, ήτανε και μια κόκκινη. Αυτός έφαε ξύλο πολύ εκεί μπροστά μας. Ύστερις μας πήρανε μέσα και μας φέρανε στις Αγνούσες, μας κλείσανε στο σταθμό της χωροφυλακής. Ο κόσμος που μας είδε που μας περνούσανε μας έκλαψε, γιατί τότε οι Γερμανοί όποιον πιάνανε να φεύγει τότε δικάζανε θάνατο.

Εμείς νηστικοί, ελεεινοί σ' ένα κατώι. Αφήσανε μια δυο φορές

δυο μικρά, το δικό μου κι άλλο ένα, ήβγανε και ζητιανέψανε. Φέρανε κάτι σπόρους, κάτι ντομάτες. Ένα βράδυ με φώναξε παράμερα ένας χωροφύλακας και μου 'βαλε στο χέρι ένα χιλάρικο και μου λέει: «Από κάποιονε καπετάνιο, γνωστό σου». Ο καπετάνιος που είχε πάρει τα 40 χιλιάρικα –έτσι κατάλαβα. Κάτι ψούνισα, και λίγο σαπούνι.

Όσο πλησίαζε η μέρα να μας πάνε στο δικαστήριο μας κυρίευε ο φόβος. Είχανε φοβηθεί και τα παιδιά. Τα πιο μεγάλα, όλο ρωτούσανε και τους έδινα θάρρος όσο μπορούσα: «Δε θα μας κάνουνε τίποτα». Μας στέλνουνε τέλος για δικαστήριο ανήμερα Πέτρου και Παύλου, μεγάλη εορτή. Ο διερμηνέας ρωτάει πώς βρεθήκαμε σ' αυτό το έρημο μέρος. Ο ένας έλεγε «πήγαμε για πεταλίδες», ο άλλος «πήγαμε για δουλειά στο μαντρί». Χαμένα λόγια –τι να πεις. Ο διερμηνέας γυρίζει και λέει, όπως του είπε ο δικαστής, πως μας συχωρά επειδή τον λένε Παύλο κι εόρταζε.

Μας αφήσανε. Πάμε στο άδειο σπίτι μας. Εκεί κάτι μας φέρανε κρυφά οι συγγενείς, οι γειτόνοι, μα ο κόσμος φοβισμένος, λίγοι πλησιάζανε. Τι να γίνει; Το κοριτσάκι αρρώστησε. Κι απ' την πείνα δε μπορούσε πια να σαλέψει, τα χεράκια του τ' άσπρα, τα ποδαράκια ήταν σαν κοκαλάκια μαυρισμένα. Παρακάλεσα και μας πήρανε στο νοσοκομείο. Φαΐ δεν είχανε να δώσουνε. Σ' όλους τους άρρωστους κι αυτουνούς που κατουρούσαν αίμα, τους μοιράζανε μια φορά τη μέρα ένα φασολόζουμο, κάτι κριθαρόσουπες. Ήτανε μαζί μας κι η πεθερά μου κατάκοιτη, όλοι στη σειρά. Μια νύχτα ξεψύχησε το Γαρουφαλάκι μας. Το τύλιξα στα κουρελάκια του και το πήρα πάλι αγκαλιά, το πάω στο σπίτι να μην το ιδούνε κι αγριευτούνε τ' άλλα μικρά. Εκεί το 'βαλα καταγής μες στη μέση στ' άδειο σπίτι. Ξέσπασα τότε, χτυπιόμουνα και μοιρολογούσα –για κείνο και για μας. Ύστερις ήρθανε οι αδερφές μου και το σηκώσανε, ούτε πήγα μαζί, ούτε ξέρω πού το θάψανε.

Τ' αγόρια μου τα δύο τα μεγάλωσα με κάτι παντουφλίτσες παραδαλές κι από κουρέλια, που τις πουλούσα στα χωριά. Τους αρέσανε πολύ, μου δίνανε κριθάρι, καμιά φορά και σιτάρι, αμυγδαλάκια, σύκα. Ξεκινούσα πρωί πρωί, έλεγα του μεγάλου να 'χει το

νου του το μικρό, να μη βγουν στο δρόμο. Πήγαινα καμιά ώρα δυο και παραπάνω και γύριζα. Τη νύχτα τελείωνα ένα δυο ζευγάρια. Κουρέλια μάζευα και ζητούσα. Σε κάτι άδεια σπίτια έρημα –είχανε φύγει πολλοί νοικοκυραίοι τότες και μένανε ανοιχτά, πολλά έρημα. Σε μιανής ράφτρας το κατώι θυμούμαι ήβρα δυο τσουβάλια. Έτσι ζήσαμε.

16. Με τον Άγιο Νικόλαο στο τιμόνι μας

ΕΓΡΑΨΕ ΜΙΑ ΚΟΠΕΛΑ ΝΗΣΙΩΤΙΣΣΑ

ΑΚΟΥΣΕΤΕ, αδέρφια και αδερφές, Έλληνες και Ελληνίδες, τι υποφέραμε στο ταξίδι μας φεύγοντας από την ιταλοκρατούμενη Σάμο και πηγαίνοντας απέναντι στην Τουρκία όπου είχαν δώσει το δικαίωμα και δέχονταν τους Έλληνες.

Λοιπόν κι εμείς ένα πρωί ωραίο κάμαμε την απόφαση και ξεκινήσαμε από το ωραίο μας Τηγάνι κατά τις 9 το πρωί, στις 26 Σεπτεμβρίου του έτους 1941. Εφύγαμε έτσι πρωί διότι νύχτα δεν μπορούσαμε να φύγουμε γιατί είχαν βάλει στρατιώτες και περιπολούσαν τ' ακρογιάλια. Εμείς ξεκινώντας από το Ποτάμι –έτσι το έλεγαν το μέρος όπου εμπarkάραμε– μας είδαν και πήγαν και μας πρόδωσαν εις το ιταλικό φυλάκιο όπου ήταν εκεί κοντά. Αλλά ήταν τόσο ανάποδο το μέρος όπου δεν μας έβλεπαν τον καιρό που θέλαμε να φύγουμε. Αλλά δεν άργησαν όμως να φτάσουν αυτοί οι άνανδροι εχθροί μας και να μας βάλουν στο τουφεκίδι, ήταν 15 οι εχτροί που μας τουφεκούσαν, αλλά δεν μας έφταναν οι τουφεκιές διότι είχαμε πλησιάσει την Τουρκία. Τέλος σε 2 ώρες φτάσαμε στην Τουρκία. Μόλις αράξαμε και φουντάραμε την άγκυρα, γυρίσαμε και δώσαμε και τον τελευταίο μας ασπασμό στην γλυκιά μας Σάμο και στο λυπημένο μας Τηγάνι που άδειαζε από κόσμο και έμενε μόνο με τους εχθρούς μας. Πες πως ήταν άνθρωπος και εγνώριζε κι αυτή τη συμφορά του. Λοιπόν τώρα αφήνω την πονεμένη καρδιά μας και τα δακρυσμένα μάτια μας αγναντεύοντας το εγκαταλειμμένο χωριό μας και σας λέγω ότι μόλις πατήσαμε στην Τουρκία άρχισαν τα βάσανά μας. Διότι μόλις ήρθε ο αξιωματικός των Τούρκων, όπου δεν ήταν εκεί την ώρα που πήγαμε, ήταν τόσο θυμωμένος με κάτι άλλους Έλληνες ψαράδες όπου γύρισε και μας λέει ότι εδώ απαγορεύεται και να φύγετε πίσω στη Σάμο.

Εμείς μόλις το ακούσαμε, που ήμασταν και γυναίκες και είχα-

με και εφτά παιδάκια μέσα, αρχίσαμε τα κλάματα διότι ξέραμε τι μας περίμενε όταν γυρίζαμε στη Σάμο –θα προτιμούσαμε να πνιγούμε στον δρόμο και όχι να πηγαίναμε πίσω.

Αλλά η καλή τύχη των μικρών βοηθάει, διότι πιο μπροστά είχαμε πει στους Τούρκους στρατιώτες ότι ο καπετάνιος της καταδιώξεως του Κουσανδασιού και το καϊκι που είχαν κάνει καταδιωκτικό ήταν δικό μας και ο καπετάνιος αδερφός μας. Και emίλησαν οι στρατιώτες στον αξιωματικό. Τα καταφέραμε και τον απαντήσαμε, ήξερε ο αδερφός μου μερικά τούρκικα και συνεννοηθήκαμε.

Εμείς, όπως προείπαμε, τον καιρό που φύγαμε από τη Σάμο, είμαστε 13 άτομα μέσα στη βάρκα, είμαστε δυο οικογένειες και η μεν δική μας ήταν συμπληρωμένη από 8 άτομα, η μητέρα μας και ο αδερφός μου με την γυναίκα του και με τέσσερα παιδάκια και εγώ η αδερφή του. Ο άλλος πάλι που ήταν ωσάν ναύτης είχε κι αυτός την γυναίκα του και τρία παιδάκια. Λοιπόν να μην τα πολυλογούμε, εδέχτηκε ο Τούρκος αξιωματικός να μείνουμε με τη διαφορά να μην μας στείλουν στο Κουσάνδασι στο μέρος που ήταν ο άλλος μας αδερφός, παρά μας λέει ο αξιωματικός να πάρουμε άλλη μια οικογένεια κι αυτή από το χωριό μας που αποτελούνταν από 7 άτομα και να πάμε στην Καρίνα, έτσι λέγονταν η δεύτερη σκάλα που θα πιάναμε. Τέλος, επήραμε την οικογένεια που θέλανε και εφτάσαμε στο μέρος εκείνο που μας είχε πει ο Τούρκος αξιωματικός.

Εκεί σ' αυτό το μέρος είχε ένα Τελωνείο κι ένα μεγάλο φυλάκιο. Άμα μας είδε ο τελώνης και ο τσαούσης επήγαν και μας έφεραν λίγο ψωμί που ήταν από στάρι και φάγαμε. Εκλάψαμε με μεγάλο πόνο διότι βλέπαμε τι μας περίμενε, σε τι θέση βρισκόμαστε. Δηλαδή, ύστερα από τρεις μήνες και βλέπαμε πάλι εκείνη την ημέρα ψωμί. Τέλος και εκεί δεν μας δέχτηκαν να μείνουμε παρά μας είπαν να φύγουμε. Από κει μας έδωσαν άλλη μιαν οικογένεια αποτελούμενη κι αυτή από 7 άτομα και άλλον ένα γέρο αλλά αυτός δεν ήταν από το δικό μας χωριό. Τέλος, με τον Άγιο Νικόλαο στο τιμόνι μας, ξεκινήσαμε τώρα με μια κουτσόβαρκα που είχε

μέσα 28 άτομα να κάνουμε ταξίδι για την Κύπρο. Εκεί μας έλεγαν οι Τούρκοι να πάμε. Αλλά εμείς όμως δεν κάναμε αυτήν την κουταμάρα να πάμε για την Κύπρο διότι θα πνιγόμασταν εξάπαντος στο δρόμο. Λοιπόν εμείς ξεκινήσαμε και πηγαίναμε γιαλό γιαλό κοντά στην Τουρκία, όπου φτάσαμε και μιαν άλλη σκάλα λεγομένη Γέροντας. Εκεί τα βρήκαμε πάρα πολύ ανάποδα τα πράματα διότι δεν είχαμε αράξει ακόμα και ήρθαν οι Τούρκοι στρατιώτες και μας έδιωξαν. Εκεί βλέπουμε άξαφνα ένα στρατιώτη Τούρκο που ήταν καβάλα στο άλογο να έρχεται τρεχάτος. Εκεί μόλις τον είδαμε λέγαμε πως κάποια καλή είδηση μας φέρνει γιατί προηγουμένως είχε τηλεφωνήσει το φυλάκιο απάνω στο χωριό. Αλλά δεν αργήσαμε να δούμε τις κακές του κινήσεις και να ακούσουμε τα άσκημά του λόγια. Διότι μόλις ήρθε εκεί άνοιξε το βρομερό του στόμα και μας λέγει να φύγετε από δω γιατί απαγορεύεται.

Εμείς οι καημένοι τι έπρεπε να κάνουμε, οι καταδιωγμένοι πρόσφυγες όπου στόμα είχαμε και μιλιά δεν βγάζαμε; Μόνο τον παρακαλέσαμε να μας αφήσει να πάρουμε λίγο νερό όπου δεν είχαμε. Ούτε αυτό δεν το δέχτηκε παρά πολέμησε μόνος του να μας λύσει τη βάρκα και να μας διώξει. Τέλος οι άλλοι στρατιώτες μάς λυπήθηκαν και του έλεγαν να μας αφήσει να περάσουμε τη νύχτα μας εκεί και να φύγουμε το πρωί γιατί είχε φουρτούνα. Αλλά αυτός και πάλι δεν ήθελε. Τότες οι άλλοι στρατιώτες έκαμαν του κεφαλιού τους διότι εζήτησαν τα μέρη που είχαμε για νερό να παν να τα γεμίσουν.

Εμπήκαν σε μια μικρή βαρκούλα για να παν πιο γρήγορα και έφυγαν. Αυτός όμως ο κακούργος κάτι υποψιάστηκε και κάνει καβάλα το άλογό του και πήγε από στεριά, εφόσον αυτοί πήγαιναν με τη βαρκούλα. Αλλά στο δρόμο που πήγαινε είχε βάλει τόσον πολύ δρόμο που εσκόνταψε το άλογό του και έπεσε κάτω σωρός δεμάτι. Αλλά από τους άλλους στρατιώτες δεν κουνήθηκε κανείς να πάει κοντά του να δουν εάν χτύπησε. Λοιπόν σκεφτείτε τι κακός άνθρωπος ήταν, κι αυτούς τους ίδιους θα τους κακομεταχειριζόταν. Αλλά σ' αυτό το συναμεταξύ μας έφεραν το νερό. Γύρισε πάλι αυτός ο κακούργος πίσω και μας λέει να φύγουμε. Τέλος κι

εμείς είπαμε στο όνομα του Αγίου Νικολάου και edώσαμε εμπρός για το ταξίδι μας. Αλλά όμως μας έφτασε γρήγορα η φουρτούνα. Και κάθε φορά που μας χτυπούσε το κύμα όλο και κοντά στη στεριά μας έσπρωχνε. Αλλά ο καπετάνιος μας καλός, μας λέει: «Θα δώσουμε καταπάνω στον καιρό να κάμουμε βόλτες μέχρις ότου πάρουμε τον καιρό από πίσω διότι τώρα τον έχουμε πλάι και θα μείνουμε αμανάτι στη στεριά». Αλλά κι αυτό για μας κακό ήταν. Διότι ο Τούρκος στρατιώτης μάς επήρε στο ξεκλούθι με το άλογό του και δεν μας άφηνε να πλησιάσομε τη στεριά ωστόσο πια μας εξεμάκρυνε από κείνες τις στεριές και τσακίστηκε και έφυγε. Αλλά όμως εμείς τι τραβήξαμε μέχρις ότου πάρουμε από πίσω τον καιρό δεν περιγράφεται, όταν το θυμηθώ λιγώνει η καρδιά μου.

Τέλος όμως δεν άργησε να μας σκεπάσει η νύχτα, αλλά, όπως είπαμε, ο καπετάνιος έβαλε σημάδια στα βουνά για να αρμενίσουμε εκείνη τη νύχτα όπου δεν μας επέτρεπαν να πιάσομε στεριά. Τώρα αρμενίζαμε να πάμε για το Βουδρούμι, το πρώτο μεγάλο λιμάνι που θα πιάναμε, να βλέπαμε και τι θα μας έλεγαν –ή θα μας κρατούσαν ή θα μας έδιωχναν. Με τη δύναμη του Θεού αρμενίσαμε εκείνη τη νύχτα έμορφα διότι έπειτα μαϊνάρισε και η φουρτούνα. Αλλά με τη διαφορά που κοντέψαμε να πάθουμε άλλο φοβερότερο, διότι αρμενίζαμε όλη τη νύχτα και κατά τας 6-7 είχαμε ζυγώσει κάποιο νησί που το 'λεγαν Κω. Και εμείς λέγαμε το ιταλικό νησί για το Βουδρούμι και πηγαίναμε να αράξουμε εκεί. Αλλά για την καλή μας τύχη όμως βρήκαμε κάποιον βαρκάρη Έλληνα απέξω από το λιμάνι της Κως και τον ρωτήσαμε ποιο μέρος είναι αυτό και μας λέει ότι είναι η Κω. Εμείς αμέσως χάσαμε κάθε ελπίδα μας διότι ήμασταν τόσο κοντά που πέτρα να πετούσαν απέξω θα μας έφταναν. Αλλά τι ήταν το καλό μας εμάς, που ήταν πρωί ακόμα και δεν είχαν σηκωθεί τα παιδιά από πάνω και οι γυναίκες όλες –μόνο τέσσερις ήμασταν στο ποδάρι, εγώ και ο αδερφός μου που τραβούσαμε το πρυμίο κουπί και οι άλλοι δύο άντρες που τραβούσανε το πλωριό κουπί. Ο άλλος ο καημένος, που δεν ήξερε από θάλασσα και ζαλιζόταν κιόλας, ήταν πλαγιασμένος ακόμη. Αλλά άμα άκουσε κι αυτός πως βρισκόμαστε μέσα